

JUDITH KEßLER EN ESTER ŠORM

‘En groet vooral de ketters niet!’

Een argumentatieve analyse van Anna Bijns’ refrein over het venijn van een slang*

Abstract – In this article, we present an argumentation analysis of a poem written by the sixteenth-century Antwerp author Anna Bijns. Through this analysis, we gain valuable insights into Bijns’ argumentative strategies for persuading the audience of her anti-Lutheran message. We also aim to show that modern argumentation theory provides us with adequate tools for the analysis of historical, persuasive texts.

1 Inleiding

In de middeleeuwen zijn, zoals in ieder tijdperk, persuasieve teksten geschreven die bedoeld waren om bij de lezer een verandering in gedrag of houding te veroorzaken. In het verleden heeft men deze teksten, voor zover er überhaupt onderzoek werd gedaan naar de retorische opbouw, hoofdzakelijk onderzocht aan de hand van de principes van de klassieke retorica of vanuit het perspectief van de *artes praedicandi*, de middeleeuwse regels over de manier waarop preken dienen te worden opgebouwd.¹ Het resultaat van de retorische analyses is doorgaans een signalering en beoordeling van elementen die volgens de klassiek-retorische benadering een publiek effectief overreden, zoals de voorgeschreven onderdelen van de klassieke rede (*exordium*, *narratio* etc.), inhoudelijke overtuigingsmiddelen (*ethos*, *pathos*, *logos*) en stijl als overtuigingsmiddel.

De bekende onderdelen van een klassieke redevoering komen ook bij de *artes praedicandi* terug. Het verzamelbegrip omvat theoretische teksten die tot doel hebben de ideale opbouw van preken te beschrijven. Preken zijn bij uitstek argumenterende teksten, want de luisteraars dienen overtuigd te worden van de Bijbeluitleg door de predikant en dus in feite van de betekenis van Gods Woord dat in de Bijbel is opgeschreven. Vooral de structuur van het veel gebruikte genre van de thematische preek lijkt sterk op die van een klassieke redevoering. Afwijkend is de nadruk op het religieuze: een preek dient bijvoorbeeld met het noemen van het thema (een Bijbelcitaat) en een openingsgebed te worden begonnen. Ook het belangrijke exegetische deel in de *dilatio thematis* is eigen aan de preek, maar het daaraan voorafgaande *exordium* en *divisio* en tot slot de *conclusio* zijn uit de klassieke retorica welbekend. De focus ligt dus op een geformaliseerde interpretatie van het Bijbelcitaat dat aan het begin van de preek voorgesteld wordt.² Een tekstanalyse met behulp van de middel-

* Graag willen we prof.dr. Johan Oosterman en prof.dr. Peter Jan Schellens (beiden Radboud Universiteit Nijmegen) bedanken voor hun commentaar op een eerdere versie van dit artikel.

1 Een goede, overzichtelijke inleiding in de klassieke retorica geeft Leeman en Braet 1987; een standaardwerk over middeleeuwse retorica is Murphy 1974. Voor de *artes praedicandi* verwijzen wij daarnaast naar Briscoe 1992. Zie ook Charland 1936 en Caplan 1934.

2 Een heldere uitleg geven Zieleman 1978, p. 15-23, en, korter, Wackers 2000. Een pleidooi voor

eeuwse preektheorie zou daarom in het bijzonder moeten ingaan op de manier waarop Bijbelse citaten in de tekst worden verwerkt en hoe ze geïnterpreteerd worden.

Zowel de retorische analyse als de toepassing van de preektheorie zijn bruikbare en bovendien vertrouwde methoden om meer te weten te komen over de eigenschappen van middeleeuwse, overtuigende teksten. Het is echter de moeite waard om naast deze methoden ook andere methoden van tekstanalyse te verkennen. Deze zouden aanvullende informatie kunnen geven, omdat ze inzicht geven in tekstaspecten die verschillen van die waarop de retorische en preektheoretische analyses zijn gericht. Een van de complementaire methoden die ons ter beschikking staat is de argumentatieanalyse,³ ontwikkeld in de argumentatietheorie. De argumentatieanalyse richt zich onder andere op het expliciteren van verzwegen argumenten en standpunten, het vaststellen van de manier waarop argumenten in een betoog samenhangen en het bepalen van de inhoudelijke relatie tussen argument en standpunt. Hoewel deze methode voortbouwt op de retorica, is het uitgangspunt in de argumentatietheorie anders. Waar het in de retorica draait om de vraag wanneer een rede effectief of overtuigend is, staat in de argumentatietheorie de vraag centraal wat redelijke of deugdelijke argumentatie is (Schellens & Steehouder, 2008). Een zorgvuldige analyse van de argumentatie wordt in de argumentatietheorie gezien als een voorwaarde om een betoog op redelijkheid te kunnen beoordelen. Het accent ligt in deze methode in principe op argumentatieve middelen en niet, zoals bij de retorische analyse, (ook) op andere overtuigingsmiddelen. Om een volledig beeld te krijgen van de argumentatieve middelen die in een middeleeuws betoog zijn ingezet, kan het dus zinvol zijn om (naast een retorische analyse en een interpretatie vanuit de preektheorie) een argumentatieanalyse uit te voeren. Echter, tot nu toe hebben weinig literatuurhistorici dit modernere instrumentarium gebruikt.

Een van de weinige pogingen in de historische Nederlandse letterkunde om oudere teksten vanuit een modern, argumentatietheoretisch perspectief te analyseren, is ondernomen door Van Leuvensteijn (2004 en 2005). Hij heeft het model van Toulmin (1958) toegepast op twee zeventiende-eeuwse teksten: enkele monologen uit Vondels *Jefta ofte offerbelofte* en Costers *Ulysses*. Daarnaast wordt ook onderzoek gedaan naar de retorica in de middeleeuwen en de renaissance (Nauta 2001, Moser 2001, Spies 1999), maar het aantal publicaties is nogal gering, zeker wanneer het de Middelnederlandse literatuur betreft. Bovendien wordt in deze werken vooral uitgegaan van klassiek-retorische benaderingen en van de preektheorie. Voorgaand onderzoek is niet meer dan een aanzet, wanneer men bedenkt dat een groot aantal teksten uit de middeleeuwen en vooral uit de rederijkerstijd de lezer niet alleen moesten amuseren, maar vooral geschreven waren met een didactische functie: de lezer moest er iets van leren, of hij moest tot een bepaalde mening overgehaald worden. Zulke didactische of opiniërende teksten zijn bij uitstek geschikt om aan een argumentatieanalyse onderworpen te worden.

Een van de vooraanstaande rederijkers is de Antwerpse dichteres en lerares Anna

het gebruik van de preektheorie ook in niet-geestelijke teksten geeft Porteman 1968. Hoe nauw redevoering en preek met elkaar verwant zijn, laat Haye 1999 zien die spreekt over een verweving van geestelijke en wereldlijke redevoeringen.

³ Zie Schellens en Steehouder (2008) voor een mooi overzicht van verschillende methoden van tekstanalyse.

Bijns (1493-1575)⁴ die zich als gelovige katholiek in de gedichten die ze schrijft vooral verzet tegen de nieuwe leer van Maarten Luther. Van haar zijn drie dichtbundels overgeleverd, respectievelijk gepubliceerd in 1528, rond 1548 en in 1567. De eerste twee bevatten in het bijzonder vlammeende betogen tegen Luther, de derde vooral devote, religieuze gedichten. In het kader van dit artikel gaat het ons om de gedichten waarin Bijns spot met Luther en zijn volgelingen, waarin zij hen uitscheldt en de lezer van haar eigen opvatting overtuigen wil, namelijk dat de katholieke leer de enige ware en juiste leer is. Luther en zijn aanhangers moeten met alle middelen worden bestreden, en aan die strijd levert Bijns' werk een bijdrage. Om deze vurige refreinen is Bijns van meet af aan beroemd geworden, omdat zij de kern vormen zowel van de vroegste gedrukte bron uit 1528 als van het vroegste verzamelhandschrift, het zogenaamde handschrift B (Gent, UB, 2166) dat in 1529 is afgerond. Beide zijn producten uit de periode waarin Bijns zeker als auteur actief is geweest – namelijk tussen 1520 en 1530⁵ – en zodoende komen die refreinen zeer dicht bij de auteur zelf. Voor alle latere gedrukte bronnen gaat dit niet meer op.

Wanneer we er dus van uitgaan dat Bijns haar publiek wil overtuigen, spreekt vanzelf dat zij in zo'n anti-Luthers gedicht een of meer standpunten presenteert en argumenten aanvoert ter onderbouwing. In dit artikel ontleden we de argumentatie in een refrein van Anna Bijns met behulp van instrumenten uit de moderne argumentatietheorie. Het doel is om inzicht te krijgen in de manier waarop Bijns in haar anti-Lutherse betoog de argumenten ordent en te achterhalen welke redeneerschema's zij gebruikt. Daarbij willen we aantonen dat een dergelijke argumentatieanalyse van een laat-middeleeuwse poëtische tekst tot nieuwe inzichten omtrent Bijns' persoonlijke strijd tegen Luther kan leiden.

2 Onderzoeksobject en -methode

Het object van onze argumentatieanalyse is één gedicht van Anna Bijns. Het is een van Bijns' felle anti-Lutherse refreinen dat afkomstig is uit haar eerste dichtbundel uit 1528: 'Die bi serpente gaet crijcht vanden venijne'.⁶ Juist dit gedicht hebben we geselecteerd, omdat het onmiskenbaar een persuasieve tekst is: het beoogt het gedrag van de lezer te beïnvloeden ten opzichte van de Lutherse leer zoals verspreid in kettters gezelschap. Bovendien is het in dit gedicht relatief eenvoudig om vast te stellen *welke* standpunten Bijns naar voren wil brengen. Omdat een identificatie van waar het eigenlijk om draait in een betoog een noodzakelijke voorwaarde is voor een analyse van de argumentatie, waren we van mening dat dit gedicht, met zijn prangende, uitdrukkelijke boodschap, zich goed voor een argumentatieanalyse zou lenen. In de bijlage is de refreintekst te vinden zoals hij is

4 Over Anna Bijns: onder meer Pleij 2007 en Roose 1963.

5 Van den Branden 1911, p. 13-14.

6 Een refrein bestaat uit minstens vier strofen met een steeds herhaalde slotregel (de 'stok'). De laatste strofe is altijd opgedragen aan een meestal niet nader benoemde 'prince'. Het is de favoriete dichtvorm van Bijns en een van de meest geliefde genres bij de 'rederijkers', de in 'kamers' georganiseerde burgers die in de vijftiende en zestiende eeuw in de steden literatuur beoefenden en literaire wedstrijden organiseerden. Zij waren de vooraanstaande auteurs van hun tijd. Over de rederijkers: Pleij 2007, Van Bruaene 2004, Ramakers 2003, Oosterman en Ramakers 2001.

overgeleverd in haar eerste gedrukte bundel uit 1528 volgens het exemplaar Koninklijke Bibliotheek Brussel, II 25.947 AA (RP) (zie bijlage A).

In het gedicht verwijst Bijns regelmatig naar bepaalde tekstplaatsen uit de Bijbel, en dat doet ze door middel van marginale aanwijzingen. De status van deze verwijzingen is niet altijd duidelijk, omdat ze bij de verschillende versies van de refreinen, afkomstig uit verschillende bundels en verzamelingen, nogal van elkaar kunnen verschillen. Het is dus mogelijk dat een aantal van de marginalia niet door Bijns zelf zijn toegevoegd, maar door een redacteur, bijvoorbeeld de drukker. Desondanks geldt voor alle marginalia dat ze door hun aanwezigheid en door expliciet een verband te leggen met een bepaalde Bijbeltekst een betekenis toevoegen aan de tekst – alleen is het maar de vraag of die extra betekenis door Bijns zelf is toegevoegd dan wel door iemand anders, bijvoorbeeld de editeur of drukker. Voor de lezer is dit probleem niet zo makkelijk zichtbaar als hij maar één gedrukt exemplaar van Bijns' eerste bundel kent. Voor hem moet het erop lijken dat ook de marginalia door de auteur zijn toegevoegd. Oordelen over de status van de marginalia is derhalve moeilijk: gaan we uit van de visie van de lezer die zich er niet van bewust is, of houden we rekening met de medewerking van anderen dan Bijns alleen?

Vooralsnog hebben we ervoor gekozen om de marginalia als onderdeel van het betoog bij de argumentatieanalyse te betrekken; er valt immers niet te ontkennen dat zij op niveau van de betekenis iets aan de tekst toevoegen. Desondanks zullen we in de conclusie rekening houden met deze problematiek.

Nu zien de middeleeuwse Bijbelvertalingen er nogal anders uit dan de moderne; dat heeft vooral betrekking op de indeling in hoofdstukken (afwijkingen in het bijzonder bij de Psalmen) en op de vertaling zelf, die door andere bewoordingen tot interpretatieverschil kan leiden. Kort gezegd: de betekenis van de refreintekst is vaak maar moeilijk te begrijpen als men uitsluitend een moderne Bijbelvertaling gebruikt. Daarom hebben we, daar waar de Bijbelplaatsen worden besproken, toch een middeleeuwse vertaling gegeven. Hiertoe maken we gebruik van een zestiende-eeuwse Bijbel: de naar de drukker benoemde Vorstermanbijbel in een exemplaar uit 1528.⁷ Op ieder Middelnederlands fragment volgt de vertaling in modern Nederlands. Voor de Bijbelcitaten hebben we daarvoor gebruik gemaakt van de Nieuwe Bijbelvertaling (in het vervolg afgekort als 'NBV').

Dan is het verstandig om de term 'argumentatieanalyse' nader in te vullen. In welke aspecten van de argumentatie zijn we precies geïnteresseerd? Een gangbaar onderscheid dat in de (moderne) argumentatietheorie wordt gemaakt is dat tussen de externe ordening en de interne ordening van de argumenten (Van Eemeren, Grootendorst en Snoeck Henkemans, 1996). Onder de externe ordening verstaat men het gehele bouwwerk van de verschillende argumenten, oftewel de argumentatiestructuur. De interne ordening verwijst naar de individuele argumenten en in het bijzonder naar de specifieke relatie tussen premisse(n) en standpunt, die tot uitdrukking wordt gebracht in het zogenaamde argumentatieschema. Zowel de externe als de interne ordening van de argumenten komt in dit artikel aan de orde.

Voor de ontleding van de argumentatiestructuur (externe ordening) hebben we een methode gebruikt uit de pragmadialectiek, een richting binnen de moderne argumentatietheorie die inzichten uit de pragmatiek en de dialogische logica verenigt

7 Exemplaar Nijmegen, UB, P.INC 191.

(Van Eemeren en Grootendorst, 2004). Kort samengevat moet volgens deze aanpak eerst worden nagegaan welke argumentatievormen een betoog kent. Is de argumentatie enkelvoudig, meervoudig, nevenschikkend, onderschikkend of is er sprake van een combinatie van deze vormen? Na identificatie van de argumentatievorm(en) kan vervolgens de samenhang tussen de argumenten schematisch worden weergegeven. Een overzichtelijk middel daarvoor is een representatie in een boomstructuur. Bovenin de boom is dan het hoofdstandpunt geformuleerd en vanuit dat standpunt lopen verschillende ‘takken’ naar de argumenten die het standpunt onderbouwen. Met een speciaal notatiesysteem worden de verschillende argumentatievormen aangeduid en wordt de samenhang tussen argumenten weergegeven (zie bijlage B). Voor een gedetailleerde, heldere uiteenzetting van deze methode verwijzen we naar Van Eemeren en Snoeck Henkemans (2006: 57-71).

Zoals gezegd komt de interne ordening van de argumenten tot uitdrukking in het gebruik van verschillende argumentatieschema’s die de relatie tussen een standpunt en het ondersteunende argument karakteriseren. Verschillende typologieën van argumentatieschema’s zijn ontwikkeld,⁸ maar ten behoeve van onze analyse gebruiken we Schellens’ benadering van argumentatieschema’s (Schellens, 1985; Schellens en Verhoeven, 1994; Verhoeven en Schellens, 2008). De bruikbaarheid van de diverse typologieën vereist een studie op zich en willen we hier niet problematiseren. We zijn echter wel van mening dat de typologie van Schellens *in dit geval* een doeltreffend instrument is voor het vaststellen van de gebruikte argumentatieschema’s. Het is een hanteerbare indeling met een overzichtelijk aantal hoofd- en subklassen, maar tegelijkertijd wel zo uitputtend dat we voldoende recht kunnen doen aan de in het gedicht gevonden variatie in argumentatieschema’s. In paragraaf 5 zullen we verder ingaan op deze typologie.

Voorafgaand aan de analyse zal ter oriëntatie kort de inhoud van het refrein worden weergegeven (paragraaf 3). Daarna volgt de analyse van de externe en de interne ordening van de argumenten (paragraaf 4-5), en ten slotte zal geconcludeerd worden wat de waarde is van de analyse voor het onderzoek naar het werk van Bijns (paragraaf 6).

3 Inhoud

‘Die bi serpente gaet crijcht vanden venijne’ (‘Die naar de slangen gaat krijgt van het venijn’) is een refrein dat de lezer een leidraad geeft voor zijn handelingen en daarbij vooral expliciteert wat hij wel en niet moet doen. Het refrein begint met een vraag die Bijns aan zichzelf stelt: hoe komt het dat de mensen dwalen? Daarmee bedoelt zij dat de mensen afvallig zijn van het katholieke geloof en dat zij luisteren naar de leer van de ‘valse profeten’ (r. 11). Bijns geeft meteen zelf hierop het antwoord: het ligt eraan dat de nieuwe leer zo verleidelijk is, dat men zich er maar moeilijk aan kan onttrekken. Toch zou het veel beter zijn om je te houden aan de oude, traditionele katholieke leer die ook de ‘ouders’ al volgden (r. 13) – de voorouders in het geloof die door hun vroomheid hebben laten zien hoe jij het moet doen. Wat er gebeurt als je dit niet doet, dus als je de nieuwe leer volgt,

8 Voor een overzicht, zie Garssen (2001).

geeft Bijns hier maar vaag aan door te zeggen dat je het ‘sullet bescreyden ten les-ten fine’: je zult erom wenen aan het einde, dus waarschijnlijk op de dag van het Laatste Oordeel.

Deze gedachte werkt Bijns in de volgende strofen verder uit. In de tweede strofe gaat het er om dat men kwaad gezelschap moet mijden om aan het venijn van de valse leer te kunnen ontkomen. Bijns verwijst daarbij naar Abraham, een van de ‘ouders’ die als goed voorbeeld moeten dienen, die uit Chaldea (‘daerse god den heer verstaken’, dus: ‘waar ze opstandig waren tegen God de Heer’; r. 28) wegging. In de derde strofe schrijft zij over Petrus die in gezelschap van anderen Christus driemaal loochent, hoewel hij bekendstaat als iemand die zeer sterk geloofde (‘Petrus die int geloove sterc als een mast was’, dus: ‘Petrus die in het geloof stevig als een mast was’, r. 35). Bijns suggereert dat de gewone gelovigen (‘arme crancke vaten’, dus: ‘arme zwakke mensen’, r. 38), die zich geenszins mogen vergelijken met Petrus, nog veel sneller misleid zouden kunnen worden, ook al zijn zij sterk in het geloof. Ook mensen die net zo sterk geloven als Petrus (‘Al sidi int geloove sterc boven maten’, dus: ‘al ben je uitermate sterk in het geloof’, r. 41) mogen hierop niet vertrouwen. De enige juiste handeling is om protestanten helemaal uit de weg te gaan, en het ‘dwalende geselschap’ (dus: de ‘dwalende mensen’, r. 43) te mijden. De vierde strofe geeft nog een reden waarom je goed moet opletten met wie je contact hebt: anderen beoordelen je op je vrienden. Het behouden van de goede naam is uiterst belangrijk, en Bijns waarschuwt dan ook dringend voor eerverlies, als gevolg van contacten met valse mensen (het lichaam ‘verliest goey fame’, dus: ‘verliest zijn goede naam en faam’, r. 61). In de een na laatste regel van de vierde strofe maakt Bijns nogmaals duidelijk hoe gevaarlijk kwaad gezelschap is: zelfs weduwen en maagden, monniken en begijnen, die toch wel geacht worden de meest zuivere leefwijze erop na te houden, raken in gevaar als ze ‘bi serpente(n)’ (‘naar de slangen’) gaan (r. 68).

Bijns sluit dit refrein af met de princestrofe, die zij, zoals in rederijderskringen gebruikelijk was, aan een ‘prince’ opdraagt. Gewoonlijk wordt daarmee in algemene zin de ‘prins’ van de rederijderskamer bedoeld, maar de formuleringen bij Bijns (‘die van my hertelijc bemint sijt’, dus: ‘die door mij van harte bemind wordt’, r. 70) wijzen erop dat zij met deze ‘prince’ een goede vriend van haar op het oog gehad kan hebben. Deze vriend is blijkbaar op de verkeerde weg beland. Bijns moedigt hem aan om op zijn eer te letten en de goede weg te kiezen: ‘raect den teerpot niet oft ghi sult u bepecken’ (dus: ‘raak de teerpot niet aan of je zult je met pech bezoedelen’, r. 80). Hiermee kan een bestaande persoon aangesproken zijn, maar evengoed kan het een retorische truc zijn om de lezer direct te kunnen aanspreken en via deze weg meer invloed op hem te hebben.⁹ Het refrein sluit af met de waarschuwing dat je kwade mensen moet mijden, want hoe gelovig men ook is – Bijns gebruikt het voorbeeld van weduwen, maagden, monniken en begijnen die allemaal geacht worden kuis, zuiver en gelovig te zijn – iedereen kan makkelijk tussen de slangen geraken.

9 Het opdragen van de laatste strofe aan de prince is vaak vooral een stijlmiddel waarbij niet aan een bestaande persoon gedacht hoeft te worden. Desondanks bestaat de mogelijkheid dat Bijns hier een bepaalde lezer voor ogen heeft gehad, zoals haar goede vriend en biechtvader, Bonaventura Vorsel (over hem: Julius 1966). Dat is echter niet achterhaalbaar.

4 Externe ordening: argumentatiestructuur

4.1 *Analyse*

Voor iedere strofe van het refrein hebben we een analyse gemaakt van de wijze waarop de gebruikte argumenten met elkaar samenhangen. Voordat we de uitkomst van deze analyse bespreken, zullen we eerst kort de termen toelichten waarmee we de verschillende vormen van argumentatie in de structuur aanduiden. Voor een uitgebreide behandeling van deze vormen en termen verwijzen we naar Van Eemeren en Snoeck Henkemans (2006: 58-60) en Van Eemeren, Grootendorst en Snoeck Henkemans (1996: 16-19).

De meest simpele vorm van argumentatie is enkelvoudige argumentatie, waarin een standpunt wordt verdedigd door een enkel argument. Een argumentatiestructuur wordt als complex beschouwd, wanneer meerdere enkelvoudige argumentaties worden gebruikt. De argumenten kunnen dan los van elkaar hetzelfde standpunt verdedigen (meervoudige argumentatie) of van elkaar afhankelijk zijn in de verdediging van hetzelfde standpunt (nevenschikkende argumentatie). Vergelijk de volgende twee voorbeelden. (1) ‘Jan hoeft morgen niet op zijn werk te komen. Hij is vandaag ontslagen. Overigens, het bedrijf is wegens asbestgevaar gesloten.’ (2) ‘Jan hoeft morgen niet op zijn werk te komen. De treinen zullen niet rijden en daar komt nog bij dat zijn auto in de kreukels ligt’. In voorbeeld 1 is er sprake van meervoudige argumentatie, omdat de argumenten in principe elk voldoende ondersteuning bieden. In voorbeeld 2 is er sprake van nevenschikkende argumentatie: de argumenten zijn alleen gezamenlijk voldoende ondersteunend. Als de ene argumentatie gebruikt wordt om de andere te ondersteunen, dan is er sprake van onderschikkende argumentatie. Een voorbeeld van onderschikkende argumentatie is: ‘Jan hoeft morgen niet op zijn werk te komen. De treinen zullen niet rijden, omdat er bladeren op de rails liggen.’ Het standpunt dat Jan niet op zijn werk hoeft te komen wordt in dit voorbeeld ondersteund door het argument dat de treinen niet zullen rijden. Dat argument wordt vervolgens ondersteund door het subargument dat er bladeren op de rails liggen. De argumenten worden hier dus niet ‘naast’ elkaar aangevoerd, zoals in meervoudige en nevenschikkende argumentatie, maar ‘onder’ elkaar.

Bijns gebruikt in iedere strofe van het refrein een complexe argumentatiestructuur, waarin hoofdzakelijk meervoudige en onderschikkende argumentaties worden gecombineerd. Nevenschikkende argumentatie hebben we nauwelijks aangetroffen. Met andere woorden: in iedere strofe zien we dat hetzelfde standpunt met meerdere argumenten wordt ondersteund (complex) die onafhankelijk van elkaar ter verdediging dienen (meervoudig) en dat er bovendien sprake is van ketens van elkaar ondersteunende argumentaties (onderschikkend). Echter, argumenten die afhankelijk van elkaar zijn in de verdediging van een standpunt (nevenschikking), lijkt Bijns nauwelijks te gebruiken.

De externe ordening van argumenten in Bijns’ betoog kunnen we illustreren aan de hand van de tweede strofe. Juist deze strofe kiezen we ter illustratie, omdat daarin de drie verschillende vormen van complexe argumentatie voorkomen: meervoudigheid, nevenschikking en onderschikking. We kunnen de verschillende vormen dan ook goed toelichten aan de hand van deze strofe. Ten tweede is de

argumentatiestructuur, zoals we die hebben aangetroffen in de tweede strofe, karakteristiek voor de argumentatiestructuur in de andere strofen: vooral meervoudigheid en onderschikking komen voor.

Hieronder volgt ter illustratie een reconstructie van het betoog in de tweede strofe van het refrein, die tevens in de vorm van een boomdiagram is weergegeven (zie Figuur 1). Voor uitleg over het notatiesysteem verwijzen we naar bijlage B. De versregels zijn doorlopend genummerd.

1 Pas op voor slecht gezelschap (r. 25).

1.1 Degenen die zich alsmaar in slecht gezelschap begeven (...) zullen slechter worden, hun deugd zal lijden (r. 22-24).

1.1.1a Een slang zal altijd zijn eigen soort baren en zonder ophouden met zijn venijn voeden (r. 18-19).

1.1.1a.1 *Matteüs 3 (de Farizeeën worden voor addergebroed uitgescholden)*

1.1.1b Allen die erdoor worden aangeraakt zullen het venijn moeten smaken (r. 21-22, 34).

1.1.2 Wie met dwazen verkeren wil, die wordt zelf ook zot (r. 30).

(1.1.2' Dwazen zijn vergelijkbaar met slecht gezelschap.)

1.1.2.1 Een kledingstuk met de mot erin bederft de hele kast (r. 31).

(1.1.2.1' Een mottig kledingstuk is vergelijkbaar met een dwaas.)

1.1.2.2 Een ontstoken lichaamsdeel doet het andere verrotten (r. 32).

(1.1.2.2' Een ontstoken lichaamsdeel is vergelijkbaar met een dwaas.)

1.1.2.3 *Spreuken 13 (waarschuwing voor de omgang met dwazen)*

1.2 Slecht gezelschap is even erg als het gespuis van draken (r. 26).

(1.2' Als iets even erg is als het gespuis van draken, dan moet je ervoor oppassen.)

1.2.1 Abraham ging weg van de zondige plaats Chaldea (...) (r. 27-29).

(1.2.1' In het voorbeeld van Abraham was het slechte gezelschap even erg als het gespuis van draken.)

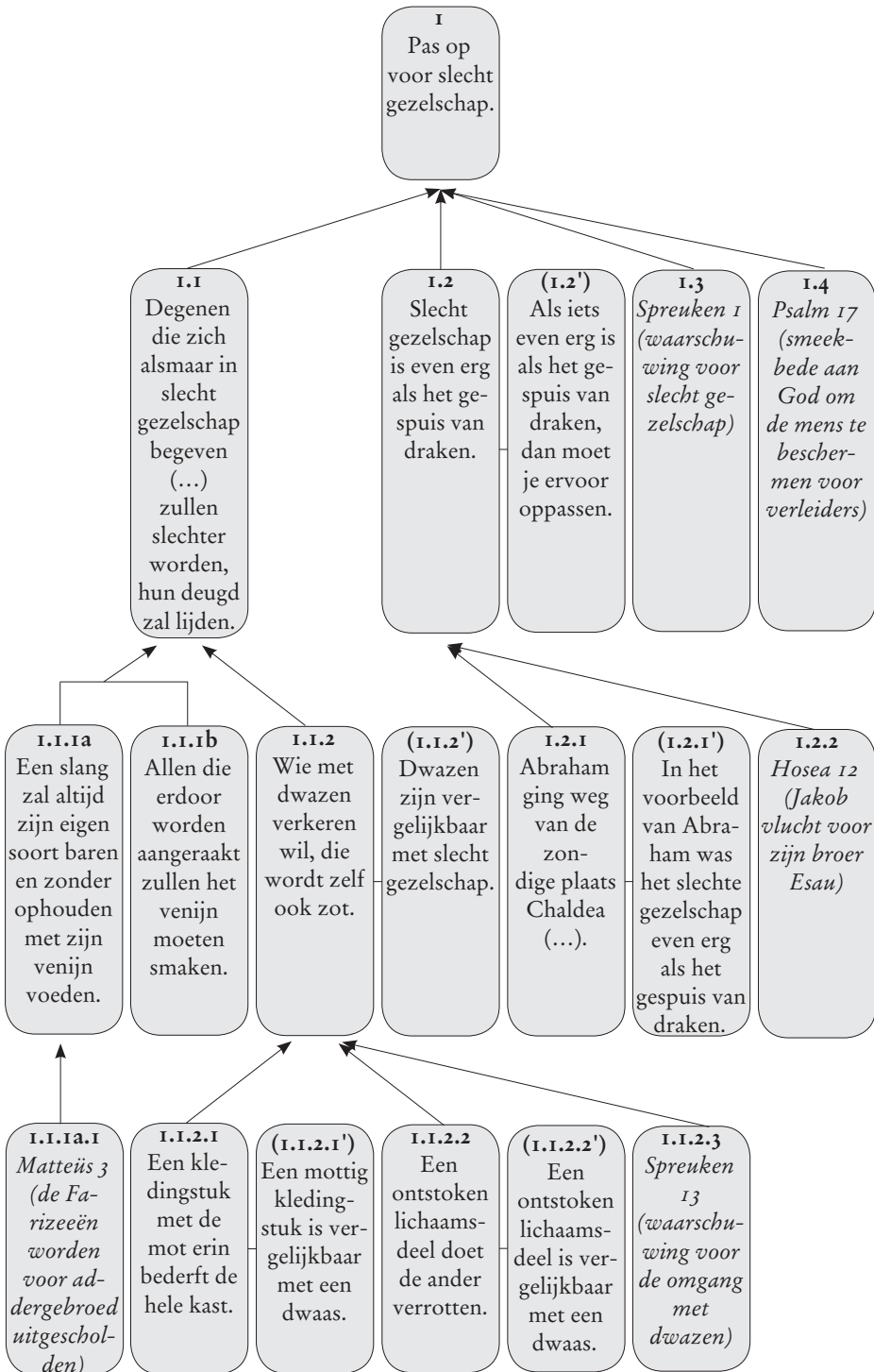
1.2.2 *Hosea 12 (Jakob vlucht voor zijn broer Esau)*

1.3 *Spreuken 1 (waarschuwing voor slecht gezelschap)*

1.4 *Psalm 17 (smeebede aan God om de mens te beschermen voor verleiders)*

Uit regel 25 ('Pas op hiervoor') kunnen we het centrale standpunt afleiden dat Bijns in deze strofe naar voren wil brengen: pas op voor slecht gezelschap (1). Strikt genomen kunnen we uit regel 25 alleen niet opmaken of Bijns bedoelt dat iedereen moet oppassen, of dat dit alleen voor de 'prince' geldt, tot wie Bijns zich in de laatste strofe zo rechtstreeks richt. Toch mogen we op basis van de context wel aannemen dat bedoeld wordt dat iedereen moet oppassen voor slecht gezelschap.

Hoe verdedigt Bijns het hoofdstandpunt dat men moet oppassen voor slecht gezelschap? Dat doet ze op het tweede niveau van de argumentatiestructuur met meervoudige argumentatie. De argumentatie kunnen we als meervoudig beschouwen, omdat elke argumentatie op zichzelf een afdoende verdediging van het standpunt vormt. Twee ondersteunende argumenten vinden we in het gedicht zelf: degenen die zich alsmaar in slecht gezelschap begeven zullen slechter worden, hun deugd zal lijden (1.1), en slecht gezelschap is even erg als het gespuis van draken (1.2). Impliciet blijft de regel dat wanneer iets even erg is als het gespuis van draken, dat je er dan voor moet oppassen (1.2').

Figuur 1 Schematische weergave argumentatiestructuur strofe 2 van Die bi serpente gaet crijcht vanden venijne

In de marginalia vinden we bovendien verwijzingen naar Spreuken 1 (1.3) en Psalm 17 (1.4), die we beide kunnen opvatten als ondersteuning voor het hoofdstandpunt. In Spreuken 1 wordt een waarschuwing gegeven voor slecht gezelschap, voor verleiders ('sondaers') die je proberen over te halen om samen met hen te stelen en te moorden.¹⁰ Daarmee wordt het standpunt dat je moet oppassen voor slecht gezelschap dus aannemelijk(er) gemaakt. Dan Psalm 17: de 'ik' die daarin aan het woord is, wordt bedreigd door een verder niet precies omschreven groep vijanden ('minen vianden'). Maar omdat de 'ik' vurig tot God bidt, worden de vijanden door Hem verdreven. Door deze psalm aan te halen, laat Bijns de lezer (nog meer) geloven dat voorzichtigheid geboden is. In het geval van de 'ik' was dat immers ook zo.

Elk van de twee argumenten die het hoofdstandpunt verdedigen en in het gedicht zelf te vinden zijn (1.1 en 1.2), wordt nog verder gerechtvaardigd, zodat er vier niveaus in de argumentatiestructuur ontstaan. Eerst behandelen we de verdedigingslijn die via 1.1 loopt; dan de verdedigingslijn via 1.2.

In regel 22-24 noemt Bijns de onwenselijke gevolgen voor diegenen die zich niet aan haar gebod houden en zich alsmaar in slecht gezelschap begeven: dat leidt tot zondigheid en ondeugdzaamheid, 'al waert datse in duechden so vermaert / waren' (r. 23). Om deze voorspelling (1.1) aannemelijk(er) te maken, gebruikt Bijns subargumentatie, die terug te vinden is in regel 18-21: een slang zal altijd zijn eigen soort baren en zonder ophouden met zijn venijn voeden (1.1.1a) en allen die erdoor worden aangeraakt zullen het venijn moeten smaken (1.1.1b). Deze subargumentatie moeten we duidelijk interpreteren als nevenschikkend: voor de verdediging is het niet voldoende om te zeggen dat een slang het nageslacht met venijn voedt. Pas als je ermee in contact komt, kan het kwaad. Precies deze laatste bewering wordt nog eens kort en bondig naar voren gebracht in de stokregel: 'Die bi serpente gaet crijcht vanden venijne' ('die naar de slangen gaat krijgt van het venijn', r. 34).

Voor het subargument (1.1.1a) kunnen we nog verdere onderbouwing vinden, namelijk in de Bijbelplaats waarnaar in de marge wordt verwezen: Matteüs 3 (1.1.1a.1). In Matteüs 3 worden de Farizeeën door Johannes de Doper aangesproken als afkomstig uit het 'geslacht van de slang.'¹¹ Analoog met de slechte Farizeeën die uit een geslacht van slechte mensen stammen, besmet een slang haar afstammelingen, zoals Bijns in het subargument (1.1.1a) beweert. De analogie met de Bijbelplaats onderstreept de correctheid van Bijns' uitspraak.

De voorspelling dat omgang met slecht gezelschap leidt tot slechtheid en ondeugdzaamheid (1.1), verdedigt Bijns nog op een andere manier: ze zet in regel 30-32 een stel (figuurlijke) analogieën in. Een directe ondersteuning is de uitspraak dat

10 Spreuken 1: 'Mijn kint / ist dat u dye sondaers locken / soo en consenteert hen nyet [...] Mijn kint en wandelt den wech niet met hen / Went uwen voet van haeren paden / Want haer voeten loopen totten quade / ende haesten om bloet te storten' (NBV: Mijn zoon, als zondaars je proberen in te palmen, geef er niet aan toe [...] Mijn zoon, ga niet met hen op pad, mijd de weg die zij gaan, want ze haasten zich om kwaad te doen en zijn op bloed belust).

11 Matteüs 3: 'Ende siende veel Pharizeen ende Saduceen tot sinen doopsel comen / heeft haer ge-seit. Geslachten der slangen / wi sal u widen te ontvlieden den toecomenden toorn? Hier om so doet waerdige vruchten der penitencien [...]' (NBV: Toen hij zag dat veel farizeeën en sadduceeën op zijn doop afkwamen, zei hij tegen hen: 'Addergebroed, wie heeft jullie wijsgemaakt dat je veilig bent voor het komende oordeel? Breng liever vruchten voort die een nieuw leven waardig zijn [...]).

wie met dwazen verkeren wil, zelf ook zot wordt (1.1.2). Deze bewering wordt op haar beurt ondersteund door twee andere analogieën; de vergelijking met een mottig kledingstuk enerzijds (1.1.2.1) en een ontstoken lichaamsdeel anderzijds (1.1.2.2). Steeds blijft verzwegen dat het één in relevante opzichten overeenkomt met het ander (1.1.2', 1.1.2.1' en 1.1.2.2'). Er valt over te discussiëren of we deze analogieën wel als argumenten moeten opvatten, maar op dat punt komen we terug in paragraaf 5. Ook kunnen we een verwijzing naar Spreuken 13 (1.1.2.3) interpreteren als een extra argument voor 1.1.2: ‘Wie metten wisen omme ghaet / die al wijs worden / maer so wie der sotten vriend is / die sal hen gelijc worden’ (NBV: ‘Wie met wijzen omgaat, wordt zelf wijs, wie met dwazen verkeert, is er ellendig aan toe’).

Dan de tweede verdedigingslijn, die via 1.2 loopt. Bijns brengt in regel 26 een ander argument naar voren, dat op zichzelf afdoende verdediging zou kunnen zijn voor het hoofdstandpunt: slecht gezelschap is even erg als het gespuis van draken (1.2). Impliciet blijft de regel dat wanneer iets even erg is als het gespuis van draken, dat je er dan voor moet oppassen (1.2'). Bijns anticipeert er wellicht op dat ze haar waardeoordeel over slecht gezelschap verder moet rechtvaardigen en maakt in regel 27-29 gebruik van onderschikkende argumentatie: Abraham ontvluchtte de zondige plaats Chaldea (1.2.1) en in zijn geval was het slechte gezelschap even erg als het gespuis van draken (1.2.1'). Met deze argumentatie wordt de generalisering in (1.2) aanvaardbaarder gemaakt.

Naast de versregels over Abraham staat een verwijzing naar Hosea 12. Ons is de samenhang met de tekst echter niet helemaal duidelijk. Als het een bronverwijzing is voor het verhaal over Abrahams uittocht uit Ur in Chaldea, dan was de juiste verwijzing Genesis (11-)12 geweest: ‘Doen nam Thare sinen sone Abram / ende Loth zijns soons Arams sone / ende Sarai zijns soons Abrams huysvrouw / ende hi voerdese van Ur / uut Caldeen / dat si int lant Canaan souden gaen [...] Ende de HEERE sprac tot Abram / Gaet uut u lant / ende van u maechscappe / ende van uus vaders huys ende coemt in een lant dat ic u toonen sal’. (NBV: ‘Terach verliet Ur, de stad van de Chaldeeën, en nam zijn zoon Abram met zich mee, evenals zijn kleinzoon Lot, de zoon van Haran, en zijn schoondochter Sarai, Abrams vrouw. Samen gingen ze op weg naar Kanaän. [...] De Heer zei tegen Abram: “Trek weg uit je land, verlaat je familie, verlaat ook je naaste verwanten, en ga naar het land dat ik je zal wijzen”.’) Anderzijds verhaalt Hosea 12 in verband met het wangedrag van het volk van Israël over Jakobs vlucht voor zijn broer Esau (‘Jacob is int lantschap van Syrien ghevloden’; de NBV geeft de plaats aan: ‘Jakob vluchtte naar Aram’). Misschien moeten we het verhaal over Jakob als extra argument opvatten voor het standpunt dat slecht gezelschap (in het algemeen) even erg is als het gespuis van draken (1.2). De Bijbelplaats dient dan als voorbeeld naast dat van Abraham. Een andere mogelijkheid is de Bijbelplaats op te vatten als analogie, met een versterkend effect: Abraham vluchtte voor slecht gezelschap, zoals ook Jakob dat deed. Vooralsnog beschouwen we de verwijzing naar Hosea 12 als ondersteuning van de generaliserende uitspraak over slecht gezelschap (1.2).

4.2 Externe ordening: conclusie en discussie

Aan de hand van een voorbeeldanalyse hebben we geprobeerd te laten zien dat Bijns in het refrein ‘Die bi serpentes gaet crijcht vanden venijne’ gebruik maakt

van een complexe argumentatiestructuur, waarin zij vooral meervoudige en onderschikkende argumentatie combineert. Nevenschikkende argumentatie gebruikt zij nauwelijks. Deze wijze van structureren is bepaald niet exclusief voor de tweede strofe van het gedicht; ook in de andere strofen treffen we dit patroon aan.

Hoe kunnen we deze uitkomst verklaren? Hoewel we niet meer kunnen vaststellen of Bijns haar argumenten opzettelijk zo heeft gerangschikt, is het vanuit argumentatietheoretisch perspectief wel te verklaren dat een redenaar eerder voor meervoudige argumentatie kiest dan voor nevenschikkende argumentatie. Van Eemeren en Snoeck Henkemans (2006) geven verschillende verklaringen. De eerste mogelijke verklaring is dat 'de spreker of schrijver er rekening mee houdt dat één of meer van zijn verdedigingspogingen best eens zouden kunnen mislukken. Als de argumentatie tot een grote groep mensen gericht is, kunnen de reacties ook heel divers zijn en is het verstandig daar in de argumentatie rekening mee te houden, bijvoorbeeld door meervoudige argumentatie naar voren te brengen' (p. 61). De tweede mogelijke verklaring is versterking van de aanvaardbaarheid: 'De argumenten die boven op de al gegeven argumenten komen, kunnen de mate van aanvaarding die door deze argumenten bereikt is mogelijk vergroten' (p. 61-62). Kortom: vanuit argumentatietheoretisch perspectief zijn er goede redenen voor meervoudige argumentatie: als een verdedigingslijn door de lezer wordt verworpen, kan een alternatieve verdedigingslijn het betoog nog redden. Bovendien kan de aanvaardbaarheid die door een geslaagde verdedigingspoging al tot stand is gebracht, door een andere poging nog eens worden versterkt.

Ook al valt het dus heel goed te verklaren dat een redenaar liever meervoudige dan nevenschikkende argumentatie inzet, toch is het opvallend dat nevenschikkende argumentatie in het gedicht van Bijns weinig voorkomt. Het suggereert dat ze nauwelijks heeft geanticipeerd op mogelijke tegenwerpingen uit het publiek of weinig zwakte heeft gezien in de afzonderlijke argumenten. Bovendien kan de keuze voor meervoudige argumentatie ook verkeerd uitpakken. Zo waarschuwen Van Eemeren en Snoeck Henkemans (2006): 'Een overdaad aan argumenten kan natuurlijk ook averechts werken' (p. 62).

In het Bijns-onderzoek zijn de refreinen herhaaldelijk niet gekarakteriseerd als goed gestructureerde betogen, maar als emotionele uitlatingen.¹² Het is mogelijk dat onderzoekers de indruk hebben gekregen dat Bijns' betogen onvoldoende coherent en ter zake dienend zijn op basis van de gebruikte argumentatiestructuur

¹² Het idee dat Bijns zeer emotioneel zou schrijven, dat haar gedichten daarom wanordelijk overkomen en dat haar werk om die reden minderwaardig zou zijn, is vooral een negentiende-eeuwse visie die echter nog steeds aangehangen wordt. Zie voor de afkeuringen bijvoorbeeld Witsen Geysbeek 1821, p. 455, Siegenbeek 1826, p. 52-54. Het beeld van de emotionele (en daardoor onvoldoende logisch argumenterende) Bijns wordt tot op heden opgeroepen door onder meer: Jonckbloet 1889, p. 479-519, Willems 1920, p. 415-444, Buitendijk 1942, p. 89-91, Jagt 1972, p. 45, Aercke 1987, p. 366. Lyna en Van Eeghem gaan zelfs zo ver om voor refreinen die zij toch geslaagd vinden vanwege thema en structuur, aan te nemen 'dat *anderen* haar bij het maken daarvan behulpzaam zijn geweest' (Lyna en Van Eeghem [1929-1930], p. 306-307). Meest recent zijn Pleijs uitspraak over Bijns als 'een verhaal hyperbegaafde auteur' die 'als geen ander volkse ressentimenten te bespelen [wist]' (Pleij 2007, p. 378 en 374) en Portemans conclusie dat in haar refreinen 'het schelden en sneren primeert [...] op de theologische argumentatie' (Porteman 1997, p. 107). De Schutter schetst Bijns als 'kampioene van de contrareformatie' (De Schutter 1992, p. 231) en Bijns-kenner Roose noemt haar 'de hartstochtelijke dichteres van anti-reformatorische poëzie' (Roose 1963, p. 208).

(waarbij moet worden aangetekend dat we dat slechts op basis van het onderzochte refrein opperen). Omdat Bijns liever argument boven op argument geeft dan oorspronkelijke argumentatie aanvult met argumenten die de (rechtstreekse) ondersteuning van een standpunt sterker maken, kan het beeld ontstaan van een auteur die de grenzen van het redelijke opzoekt – en zelfs overschrijdt. Een aanwijzing daarvoor vinden we in Ricco (2007), die op experimentele wijze het verband onderzocht tussen argumentstructuur en oordelen over de argumentkwaliteit, de functie en de adequaatheid van argumentatie. In een van de twee uitgevoerde experimenten kregen participanten twaalf standpunten voorgelegd. Elk standpunt was ondersteund door een standaardargument (‘standard reason’). Elk standpunt met ondersteunend standaardargument werd gekarakteriseerd als incompleet (‘incomplete’), niet overtuigend (‘not persuasive’), of kwetsbaar (‘vulnerable’). Vervolgens kregen de participanten drie andere argumenten (‘novel reasons’) te zien waardoor, bij toevoeging aan het standaardargument, nevenschikkende argumentatie (‘coordinate arguments’), onderschikkende argumentatie (‘subordinate arguments’) of meervoudige argumentatie (‘convergent arguments’) zou ontstaan. Van die drie argumenten moest een rangordening worden gemaakt, waarbij het eerste argument het meest geschikt was om de oorspronkelijke argumentatie op een bepaald punt te verbeteren (compleetheid, overtuigingskracht of kwetsbaarheid) en het derde argument het minst geschikt. Een interessante uitkomst was dat het gebruik van nevenschikkende argumentatie (‘coordinate arguments’) werd gezien als de beste manier om de overtuigingskracht van de oorspronkelijke argumentatie te bevorderen. Omdat juist nevenschikkende argumentatie ontbreekt in Bijns’ werk – of in elk geval in het door ons onderzochte refrein – waren lezers wellicht niet gauw geneigd het betoog met enorme overtuigingskracht te associëren.

5 Interne ordening: argumentatieschema’s

5.1 Schellens’ typologie van argumentatieschema’s

De argumentatieschema’s die Bijns in haar refrein gebruikt, brengen we in kaart aan de hand van Schellens’ typologie van argumentatieschema’s (Schellens, 1985; Schellens en Verhoeven, 1994; Verhoeven en Schellens, 2008). In de typologie van Schellens wordt onderscheid gemaakt tussen gebonden en ongebonden argumentatieschema’s. Gebonden argumentatieschema’s kunnen maar één type standpunt verdedigen – óf een descriptief standpunt óf een normatief standpunt – terwijl ongebonden argumentatieschema’s zowel voor een descriptief als voor een normatief standpunt kunnen worden gebruikt. De gebonden argumentatieschema’s zijn verder onderverdeeld in *argumentatie op basis van regelmaat* (ter ondersteuning van een descriptief standpunt), *argumentatie op basis van regels* (ter ondersteuning van een normatief standpunt) en *pragmatische argumentatie* (ter ondersteuning van een standpunt over de wenselijkheid van een bepaalde actie). Drie ongebonden argumentatieschema’s zijn van elkaar onderscheiden: *argumentatie op basis van autoriteit*, *argumentatie op basis van voorbeelden* en *argumentatie op basis van analogie*. In tabel 1 staat een globaal overzicht van Schellens’ indeling in argumentatieschema’s.

Tabel 1 Schellens' typologie van argumentatieschema's

Type argumentatie	Argumentatieschema	
I argumentatie op basis van regelmaat		
I.1 <i>argumentatie ter voorspelling</i>	A leidt (over het algemeen) tot B Ai is het geval Dus: Bi is (waarschijnlijk) het geval	
I.2 <i>argumentatie ter verklaring</i>	Bi is het geval A leidt (over het algemeen) tot B Dus: Ai is (waarschijnlijk) het geval	
I.3 <i>argumentatie op basis van niet-causale regelmaat</i>	Ai is het geval A is een teken van B Dus: Bi is (waarschijnlijk) het geval	
II argumentatie op basis van regels		
II.1 <i>argumentatie op basis van waarderingsregels</i>	A heeft eigenschap E Als een A eigenschap E heeft, is w over A gerechtvaardigd Dus: A is w (waardering w over A is gerechtvaardigd)	
II.2 <i>argumentatie op basis van gedragsregels</i>	Als aan voorwaarde v is voldaan, is actie A geboden Aan voorwaarde v is voldaan Dus: actie A is geboden	
III pragmatische argumentatie		
	Actie A leidt tot B B is (on)gewenst Dus: actie A is (on)gewenst	
IV ongebonden argumentatie		
IV.1 <i>argumentatie op basis van autoriteit</i>	A zegt dat P Dus: P	
IV.2 <i>argumentatie op basis van voorbeelden</i>	Voorbeeld A1 is B (Voorbeelden A2 etc. zijn B) Dus (alle/ de meeste/ sommige) A's zijn (waarschijnlijk) B	In voorbeeld A1 is B op zijn plaats (of terecht het geval) (in voorbeeld A2 etc. is B op zijn plaats (of terecht het geval)) Dus: In gevallen van A is B op zijn plaats
IV.3 <i>argumentatie op basis van analogie</i>	In geval A was x het geval (B komt in relevante opzichten overeen met A) Dus: In geval B is x waarschijnlijk het geval	In geval A was x op zijn plaats (B komt in relevante opzichten overeen met A) Dus: In geval B is x op zijn plaats

Welk van deze argumentatieschema's we nu in het gedicht van Bijns kunnen identificeren, behandelen we in de volgende paragrafen.

5.2 *Argumentatie op basis van regelmaat*

In dit type argumentatie wordt een beroep gedaan op *regelmaat*, een begrip dat Schellens (1985: 77) als volgt omschrijft: ‘Van *regelmaat* is sprake als de leden van een klasse van eigenschappen, situaties, gebeurtenissen of acties onder bepaalde omstandigheden steeds of vrijwel steeds gepaard gaan met het optreden van de leden van een andere klasse van eigenschappen etc.’ Aan dit type argumentatie ligt dus de generalisering ten grondslag dat het één (vrijwel) altijd gepaard gaat met het ander.

Wij hebben slechts enkele gevallen van argumentatie in het gedicht aangetroffen die tot deze hoofdklasse (1) gerekend kunnen worden. Onder die gevallen is er geen dat we met volle overtuiging argumentatie ter voorspelling (1.1) zouden willen noemen. In dit type argumentatie wordt van oorzaak naar gevolg geredeneerd, waarbij een conclusie van voorspellende aard wordt getrokken. Nu doet Bijns weliswaar veel voorspellingen,¹³ maar zij beargumenteert deze niet verder op basis van regelmaat, laat staan op basis van een oorzaak die tot het voorspelde gevolg zou moeten leiden.

Argumentatie ter verklaring (1.2), het type argumentatie waarbij van gevolg naar oorzaak wordt geredeneerd, hebben we wel aangetroffen. In de eerste strofe, bijvoorbeeld, gebruikt Bijns een dergelijk argumentatieschema:

9 Hoe mach devotie / aldus vercouwen	Hoe kan de devotie zo zeer afkoelen?
10 Certeyn ic sou houwen / het doet get
verleyden	Natuurlijk, dat geef ik toe, het doet
verleiden
11 Der valscher profeten / die dit spel
al brouwen.	wat de valse profeten zeggen die dit onheil
brouwen.

Schematisch:

De devotie is afgekoeld
[Verleiding door valse profeten leidt tot een afkoeling van de devotie]
Dus: Wat de valse profeten zeggen doet verleiden

Bijns stelt vast dat de devotie is afgekoeld en ze geeft daarvoor in de conclusie een verklaring: wat de valse profeten zeggen doet verleiden. Bijns laat een causaal verband tussen enerzijds de verleiding door valse profeten en anderzijds de afkoeling van devotie impliciet, hoewel men ook zou kunnen beargumenteren dat dat verband doorschemert in wat de valse profeten zeggen ‘die dit spel al brouwen’.

In dezelfde strofe zien we eerder argumentatie ter verklaring gebruikt worden. Dit maal lijkt die niet gebaseerd te zijn op causale regelmaat, maar eerder op basis van niet-causale regelmaat – of tekens (1.3):

1 MI wondert / hoe tvolc dus abuseren /
mach	Ik vraag me af hoezo het volk vandaag zo
zeer kan dwalen
2 En hoe alle quaet / dus regneren / mach	en waarom het kwaad zo zeer kan regeren.

13 In iedere strofe valt wel een uiting van voorspellende aard te vinden. Bijvoorbeeld: ‘Wilt uut middel / van Babylonien scheyden Oft ghi sullet bescreyden / ten lesten fijne’ (strofe 1: 15-16), ‘Dus die bi quaet geselschap onvervaert paren Al waert datse in duechden so vermaert / waren Si sullen ooc argeren / haer duecht sal laken’ (strofe 2: 22-24), ‘Al sidi int geloove / sterc boven maten Ten sal u niet baten’ (strofe 3: 41-42), ‘Scout quaey menscen of ghi werter met geplaecht’ (strofe 4: 66), ‘oft ghi sult u bepecken U siele beplecken’ (strofe 5: 80-81).

3	De menschen en leven / niet so si souwen moesten,	De mensen leven niet zoals ze eigenlijk moesten
4	In liefden in trouwen	namelijk in liefde en trouw.
5	Kercken en clusen / diemen voortijts fonderen / sach	Kerken en kluizen, die men vroeger veel bouwen zag,
6	Werden nu onteert so elc speculeren mach	worden nu onteerd, zoals iedereen kan den- ken.
7	Tvolc soect nieu wegen / en laten den ouwen	Het volk zoekt nieuwe wegen en laat de oude achterwege,
8	Beyde mans en vrouwen	dat doen zowel mannen als vrouwen.

Schematisch:

De mensen leven niet in liefde en trouw

[Niet in liefde en trouw leven is er een teken van dat het volk dwaalt en het kwaad regeert]

Kerken en kluizen worden onteerd

[Ontering van kerken en kluizen is er een teken van dat het volk dwaalt en het kwaad regeert]

Het volk zoekt nieuwe wegen en laat de oude achterwege

[Het zoeken van nieuwe wegen en oude achterwege laten is er een teken van dat het volk dwaalt en het kwaad regeert]

[Dus: Het volk dwaalt en het kwaad regeert]

Bijns noemt een drietal feiten die elk als een teken kunnen worden opgevat dat het volk dwaalt en dat het kwaad regeert. Het standpunt dat het volk dwaalt en het kwaad regeert brengt ze niet expliciet naar voren, maar kunnen we afleiden uit de vraag *waarom* dat het geval is (r. 1-2). Dat het één telkens een teken is van het ander, laat Bijns ook impliciet; desondanks is het verband zo duidelijk dat er niet over te twijfelen valt.

5.3 *Argumentatie op basis van regels*

In argumentatie op basis van waarderingsregels (II.1) wordt een waardeoordeel verdedigd, door in het argument te wijzen op een eigenschap van datgene/diegene waarover geoordeeld is. De waarderingsregel ‘geeft aan onder welke voorwaarden een waardering of kwalificatie op zijn plaats is’ (Schellens, 1985: 117). Bijns geeft in dit gedicht enkele keren een waardeoordeel, bijvoorbeeld in de vierde strofe:

54	En geen dinc ter werelt en is so lofsame	Geen ander ding op aarde is zo veel lof waard		
55	Als goeden name	Prover xxii	als een goede naam.	Spreuken 22

De waardeoordelen die Bijns als standpunt naar voren brengt – en dat zijn er maar weinig – beargumenteert ze niet met argumentatie op basis van waarderingsregels. Neem het voorbeeld hierboven: ze geeft wel aan dat een ‘goeden name’ belangrijk is, maar vermeldt niet welke eigenschappen een goede naam heeft die maken dat het oordeel dat er ‘geen dinc ter werelt [...] so lofsame’ is, gerechtvaardigd is. Evenmin beroept ze zich op een (impliciete) regel die de stap tussen het argument en de conclusie rechtvaardigt: als een goede naam een eigenschap E heeft, dan is het gerechtvaardigd om te zeggen dat een goede naam als geen ander ding op aarde zo veel lof waard is.

Hoewel er dus in de versregels zelf geen argument te vinden is voor het standpunt dat een goede naam veel lof waard is, kunnen we voor deze bewering wel steun vinden in de Bijbelplaats. In Spreuken 22 vertelt Salomon¹⁴ ons immers: ‘Eenen goeden naem is costelijcker / dan veel groote rijkdommen’ (NBV: ‘Een goede naam is te verkiezen boven grote rijkdom’). De Bijbel levert dus aanvullende argumentatie. We kunnen deze argumentatie nu als volgt schematiseren:

Volgens de Bijbel zegt Salomon dat een goede naam de eigenschap heeft beter te zijn dan grote rijkdom

[Een goede naam heeft de eigenschap beter te zijn dan grote rijkdom]

[Als iets beter is dan grote rijkdom, dan is het veel lof waard]

Dus: een goede naam is veel lof waard

Nu zien we, heel verrassend, dat een deel van deze argumentatie – het impliciete gedeelte – veel weg heeft van argumentatie op basis van waarderingsregels. Daaruit zouden we kunnen concluderen dat Bijns weliswaar *in de versregels* het argumenttype niet gebruikt om haar waardeoordeel te rechtvaardigen, maar dat ze het toch doet, heel subtiel en impliciet, via een verwijzing naar een Bijbelplaats.

De tweede variant van argumentatie op basis van regels is die op basis van gedragsregels (II.2). Daarin wordt een uitspraak over wat men zou moeten doen of laten verdedigd door te refereren aan een situatie die maakt dat het gebod/advies gerechtvaardigd is. Volgens Schellens (1985) geeft een gedragsregel aan ‘onder welke voorwaarden een handeling etc. al dan niet op zijn plaats is’ (p. 117).

Deze vorm van argumentatie wordt door Bijns een aantal keren ingezet. Neem bijvoorbeeld de volgende passage in de derde strofe:

41 Al sidi int geloove / sterc boven maten	Ook al ben je in het geloof uitermate sterk,
42 Ten sal u niet baten	het zal je niet helpen.
43 Ghi moet alle dwalende geselschap
haten Titum iii	Je moet alle dwalende gezelschap haten.
Titus 3

Schematisch:

Uitermate sterk geloof zal je niet helpen in de omgang met dwalend gezelschap

[Als uitermate sterk geloof je niet helpt in de omgang met een bepaald gezelschap, dan moet je dat gezelschap haten en mijden]

Dus: Je moet alle dwalende gezelschap haten en mijden

Bijns gebiedt de lezer dus alle dwalende gezelschap te haten en te mijden en argumenteert dat gebod aan de hand van het gegeven dat uitermate sterk geloof de lezer niet zal helpen in de omgang met dat dwalende gezelschap. Daaraan ligt een gedragsregel ten grondslag die ze onvermeld laat: als zelfs uitermate sterk geloof niet in gezelschap helpt, dan moet je datzelfde gezelschap haten en mijden. Een ander evident voorbeeld van argumentatie op basis van gedragsregels vinden we in de volgende passage uit de vierde strofe:

¹⁴ In de middeleeuwen dacht men dat dit boek door Salomon geschreven zou zijn. Volgens de Middelnederlandse inleiding op dit boek zijn het ‘Salomons des Conincs van Israel Davids soons byspraken.’

63	[...] dus niet en claecht	[...] Klaag dus niet
64	Al beclappen u quaey tongen / daer
na niet en vraecht	wanneer kwade tongen over je roddelen,
vraag er naar,
65	Dat vrolijk verdraecht / want god
troost de sine	maar verdraag het vrolijk, want God troost
de zijnen.

Schematisch:

God troost de zijnen

[Als God de zijnen troost in een bepaalde situatie, dan moet je in die situatie niet klagen, er niet naar vragen, maar het vrolijk verdragen]

Dus: Klaag niet wanneer kwade tongen over je roddelen, vraag er niet naar, maar verdraag het vrolijk

Ook in dit voorbeeld zien we weer dat de gedragsregel zelf impliciet blijft.

5.4 *Pragmatische argumentatie*

In deze argumentatiesoort (III) wordt de wenselijkheid of onwenselijkheid van een bepaalde actie verdedigd door te wijzen op de positieve of negatieve gevolgen van die actie. Deze vorm van argumenteren komen we in het gedicht geregeld tegen, in verschillende vormen. Bijvoorbeeld, in de eerste strofe:

15	Wilt uut middel / van Babylonien
scheyden	Ga weg uit het midden van Babyionië,
16	Oft ghi sullet bescreyden / ten
lesten fijne.	of u zult dat moeten beschreien aan het einde.

Schematisch:

Niet weggaan uit het midden van Babyionië leidt ertoe dat je er uiteindelijk spijt van zult hebben

[Uiteindelijk spijt hebben is ongewenst]

Dus: Weggaan uit het midden van Babyionië is gewenst

In dit voorbeeld wordt verdedigd dat weggaan uit het midden van Babyionië – een omgeving die in zondigheid lijkt op het slechte gezelschap van de Lutheranen – gewenst is op basis van het negatieve gevolg van het nalaten van die daad, namelijk dat de lezer het zal moeten betreuren aan het einde.

Een tweede voorbeeld, waarin Bijns een vorm van pragmatische argumentatie toepast, vinden we in de derde strofe:

49	Vliedt de ketters / in maeltijden en in
bancketten	Mijd de ketters tijdens maaltijden en op
banketten.
50	Al mocht dlichaem vetten / twert der
sielen pijn	Want ook al wordt het lichaam daardoor
vet, het schaadt de ziel.

In schema:

Ketters niet mijden tijdens maaltijden en op banketten leidt tot het voordeel dat het lichaam vet wordt en tot het nadeel dat het de ziel schaadt

[Ketters mijden tijdens maaltijden en op banketten leidt tot het voordeel dat het de ziel niet schaadt en tot het nadeel dat het lichaam niet vet wordt]

[Een ongeschade ziel in een lichaam dat niet vet is, is te verkiezen boven een geschade ziel in een vet lichaam]

Dus: Ketters mijden tijdens maaltijden en op banketten is gewenst

Hier wordt geconcludeerd dat het mijden van ketters tijdens maaltijden en op banketten gewenst is. De conclusie is gebaseerd op de afweging van de voor- en nadelen van twee alternatieven: ketters mijden en ketters niet mijden. Alleen het voor- en nadeel van ketters *niet* mijden wordt expliciet gegeven.

5.5 Ongebonden argumentatie

Argumentatie op basis van autoriteit (IV.1) is aan de orde wanneer een normatieve of descriptieve conclusie wordt verdedigd op basis van wat een gezaghebbende persoon of instelling beweert. Dit schema is in de vierde strofe van het gedicht heel duidelijk te identificeren:

56	Hoort Joannem spreken u wijsheyt
vermeert / ghy	Hoor wat Johannes zegt, en je wordt er wij-
zer van:
57	Wilt de ketters niet groeten dus scrijft
hi dus leert hi	‘Groet de ketters niet,’ dat schrijft hij en
leert hij,
	Episto ii	Brief 2
58	Op dat haer quaetheyt u ooc niet en
prame	‘zodat hun kwaadheid jou niet kan dwingen
59	Oft en beschame	of beschamen.’

In schema:

Johannes schrijft en leert dat je de ketters niet moet groeten, zodat hun kwaadheid je niet kan dwingen of beschamen

[Dus: Groet de ketters niet, zodat hun kwaadheid jou niet kan dwingen of beschamen]

Bijns verdedigt het gebod dat je de ketters niet moet groeten dus door erop te wijzen dat Johannes datzelfde gebod onderschrijft. Mocht iemand op basis van de dichtregels alleen nog niet (voldoende) hebben aanvaard dat Johannes het gebod van Bijns onderschrijft, dan is daar de verwijzing naar de tweede brief van Johannes die voor aanvullende evidentie zorgt.¹⁵ De constructie die daarmee ontstaat, kunnen we als volgt schematiseren:

De Bijbel zegt dat Johannes schrijft en leert dat je de ketters niet moet groeten, zodat hun kwaadheid jou niet kan dwingen of beschamen.

Dus: Johannes schrijft en leert dat je de ketters niet moet groeten, zodat hun kwaadheid jou niet kan dwingen of beschamen.

Deze analyse laat zien dat Bijns hier een interessante variant op het standaard-schema gebruikt. In deze variant wordt niet een enkele autoriteit aangehaald, maar

¹⁵ ‘Coemter yemant tot u / ende dese leeringe niet en brenct / en ontfanct hem niet in huys / ende en groet hem niet want die hem groet / die deelt mede zijn quade wercken’ (NBV: ‘Als er iemand bij u komt die deze leer niet uitdraagt, ontvang hem dan niet in uw huis en groet hem niet, want wie zo iemand groet, is medeplichtig aan zijn kwalijke praktijken’).

worden twee verschillende autoriteiten genoemd om het standpunt te ondersteunen (A₁ zegt dat A₂ zegt dat P. Dus: P).

Alleen in de vierde strofe voert Bijns in het gedicht zelf een gezaghebbend persoon (Johannes) op die haar gebod onderschrijft. Elders doet ze dat anders: in plaats van in het gedicht zelf een autoriteit aan te halen, vermeldt ze een Bijbelplaats, waaruit men zelf moet opmaken dat de desbetreffende gezaghebbende persoon het gebod onderschrijft. Neem nu deze regel uit de eerste strofe:

12	Elc wilse scouwen / rasch sonder beyden Roma xvi	Iedereen moet hen ontvlien, snel en zonder aarzelen. Romeinen 16
----	--	--

Bijns probeert het gebod kracht bij te zetten door te verwijzen naar de brief van Paulus aan de Romeinen, waarin de apostel de gelovigen waarschuwt om niet in contact te komen met de ketters: 'Ende ic bidde u broeders / dat ghi waer neemt dye tweedracht / ende erghernisse voortbrenghe / sonder die leeringe / die ghi gheleert hebt / ende wilt haer schouwen' (NBV: 'Ik spoor u aan, broeders en zusters, op te passen voor degenen die tweedracht zaaien en anderen in de weg staan, en die daarmee ingaan tegen alles wat u hebt geleerd. Ga hun uit de weg'). Wanneer men de Bijbelplaats opvat als argumentatie, kan het betoog als volgt worden weergegeven:

De Bijbel zegt dat Paulus zegt dat je moet vluchten voor valse profeten.

Dus: Iedereen moet de valse profeten ontvlien, snel en zonder aarzelen

Hier onderbouwt Bijns haar eigen standpunt dat men de valse profeten snel en zonder aarzelen moet 'ontvlien' aan de hand van de Bijbelplaats, zonder de uitspraak van Paulus in het gedicht zelf te expliciteren

Andere vormen van ongebonden argumentatie zijn voorbeeldargumentatie (IV.2) en argumentatie op basis van analogie (IV.3). In de eerste vorm wordt op grond van een voorbeeld een algemene uitspraak gedaan; in de tweede vorm wordt een geval aangehaald om te verdedigen dat iets opgaat voor een vergelijkbaar ander geval. Voor beide vormen geldt dat de conclusie zowel een descriptief als een normatief karakter kan hebben.

Het valt in het gedicht van Bijns soms moeilijk te zeggen of het nu gaat om argumentatie op basis van voorbeeld of om argumentatie op basis van analogie. Welk schema aan de orde is, hangt onder meer af van het antwoord op de vraag welk karakter het standpunt nu eigenlijk heeft dat door het in de argumentatie genoemde geval verdedigd wordt. Verdedigt het geval een standpunt met een generaliserend karakter, dan zou het wel eens om voorbeeldargumentatie kunnen gaan, maar gaat het in het standpunt om een specifiek geval, dan zouden we eerder moeten spreken van argumentatie op basis van analogie. Of het standpunt een generaliserende pretentie heeft, is soms juist moeilijk te peilen. Een voorbeeld dat dit probleem illustreert, vinden we in de derde strofe:

35	Petrus die int geloove sterc als een mast / was Mat xvi	Petrus, die in zijn geloof zo sterk als een mast was, Mat 16
36	Viel bi quaet geselschap hi die so vast was Joan xix	kwam bij kwaad gezelschap, hij, die zo standvastig was. Joh 19

37	Wat wildi u dan op u stercheyt verlaten	Wat wil je je op je sterkte verlaten,
38	Arme crancke vaten	arme zwakke mensen?
39	Peinst hi die op Jesum / so wel gepast / was	Denk erom dat hij, die zich zo zeer naar Jezus voegde,
40	Heeft hem verloochent / doen hi inden last / was	hem verloochend heeft, toen hij in de problemen kwam.
41	Al sidi int geloove / sterc boven maten	Ook al ben je in het geloof uitermate sterk,
42	Ten sal u niet baten	het zal je niet helpen.

Het standpunt wordt verkondigd in regel 41-42: sterk geloof zal je niet helpen (in de omgang met kwaad gezelschap). In regel 35-40 wordt dit standpunt beargumenteerd aan de hand van het geval van Petrus. We kunnen het fragment nu op twee manieren schematiseren:

- (1) In het geval van Petrus hielp zijn sterke geloof hem niet
[jij, de individuele lezer, komt in relevante opzichten overeen met Petrus, aangezien jij ook sterk gelooft en je ook in slecht gezelschap begeeft of dreigt te begeven]
Dus: In jouw geval helpt je sterke geloof je niet¹⁶
- (2) In het geval van Petrus hielp zijn sterke geloof hem niet
Dus: In alle gevallen waarin een sterk gelovig iemand zich in slecht gezelschap begeeft of dreigt te begeven helpt het sterke geloof niet.

Uit deze voorbeelden blijkt dat je je soms kunt afvragen of een standpunt generaliserend is bedoeld of niet, en dat dat mede het antwoord op de vraag kan bepalen of voorbeeldargumentatie of argumentatie op basis van analogie is gebruikt. In dit specifieke geval ligt het echter voor de hand om aan te nemen dat Bijns een waarschuwing formuleert voor alle gelovige lezers.

Een ander probleem dat opduikt wanneer de betoger een specifiek geval aanhaalt, is dat het soms lastig te bepalen is of het geval een argumentatieve of een illustrerende functie heeft. Neem nu de volgende passage in de tweede strofe:

22	Dus die bi quaet geselschap onvervaert paren	Dus degenen die zich alsmaar in slecht gezelschap begeven,
23	Al waert datse in duechden so vermaert / waren Psal xvii	ook al zouden ze zeer beroemd zijn voor hun deugd, Psalm 17
24	Si sullen ooc argeren / haer duecht sal laken [...]	zij zullen slechter worden, hun deugd zal lijden. [...]

¹⁶ De analogie gaat op ondanks het feit dat Bijns Petrus heel ‘sterc’ noemt, maar hier in verband met de mensen van ‘arme crancke vaten’ spreekt (r. 38), een uitdrukking waarmee ze de lezer direct toespreekt en naar zijn zwakheid verwijst. Drie regels later spreekt ze dezelfde lezer echter toe door te concluderen dat het geloof hem niet zal helpen, al is hij daarin ‘sterc boven maten’. Bijns spreekt dus op zijn minst zowel de sterke als de zwakke mensen toe, maar dit zou zelfs nog dieper kunnen gaan: volgens ons beschrijft Bijns hier de mensen wel als zwak ten opzichte van de almacht van God, want tegen Zijn wil kunnen zij niets doen, maar desondanks (of juist daarom) als zeer sterk gelovig. Met andere woorden hoeft de ‘zwakheid’ niet per se en niet uitsluitend naar de geloofsintensiteit te verwijzen, maar kan zij ook de verhouding tussen mens en God karakteriseren.

30 Die met dwazen wilt verkeeren /
dye wert ooc sot
31 Gelijc een cleet vermot / bederft de
heel scrijne hele kast
32 En gelijc een ontsteken let / dander
verrot der doet | Wie met dwazen verkeren wil, die wordt
zelf ook zot,
zoals een kledingstuk met de mot erin de
bederft,
en zoals een ontsteken lichaamsdeel de an
verrotten. |
|---|--|

Dat omgang met slecht gezelschap tot nadelige gevolgen leidt (r. 22-24) wordt verdedigd aan de hand van een reeks analogieën (r. 30-32). Allereerst vergelijkt Bijns slecht gezelschap met dwazen. Geschematiseerd:

Het verkeren met dwazen leidt tot zothed

[Het verkeren met dwazen is vergelijkbaar met het verkeren met slecht gezelschap]

Dus: Degenen die zich alsmaar in slecht gezelschap begeven (...) zullen slechter worden, hun deugd zal lijden.

Omgaan met dwazen maakt je zot, dus omgang met slecht gezelschap maakt je slecht en ondeugdzaam. De relevante overeenkomsten tussen beide gevallen expliciteert ze niet, maar bedoeld is waarschijnlijk dat je in beide gevallen niet kunt ontkomen aan de ‘besmetting’. Maar mocht de lezer zich niet kunnen vinden in de analogie met dwazen, omdat die simpelweg niet wil aannemen dat het verkeren met dwazen inderdaad tot zothed leidt, dan heeft Bijns nog meer analogieën achter de hand:

Een ontstoken lichaamsdeel doet het andere verrotten

[Een ontstoken lichaamsdeel is vergelijkbaar met een dwaas]

Een kledingstuk met de mot erin bederft de hele kast.

[Een mottig kledingstuk is vergelijkbaar met een dwaas]

Dus: Het verkeren met dwazen leidt tot zothed

Nu wordt een dwaas ineens vergeleken met een mottig kledingstuk én met een ontstoken lichaamsdeel. De relevante overeenkomst lijkt weer te liggen in de gedachte dat er in alle gevallen niet te ontsnappen valt aan de nadelige invloed. Een gerechtvaardigde vraag is nu: moeten we deze vergelijkingen eigenlijk wel opvatten als argumenten? Of gaat het ‘slechts’ om illustraties? Het zou kunnen dat Bijns het gegeven ‘verkering met dwazen leidt tot zothed’ bekend heeft verondersteld en dat ze de dubbele analogie alleen heeft gebruikt om het reeds bekende gegeven (nog) concreter en levendiger te maken. Dat het niet altijd even duidelijk is of een analogie nu argument of illustratie is, is in de argumentatietheorie al eerder aan de orde gesteld (zie Schellens, 1985: 199-200).

5.6 *Interne ordening: conclusie en discussie*

Uit de analyse van de interne ordening van argumenten blijkt dat sommige argumentatieschema’s populairder zijn bij Bijns dan andere – althans in dit gedicht. Zo hebben we Bijns niet vaak kunnen betrappen op argumentatie op basis van regelmaat. Ze redeneert wel enkele keren van gevolg naar oorzaak, maar van redenering van oorzaak naar gevolg lijkt geen sprake te zijn. Verder kunnen we constateren dat Bijns haar waardeoordelen niet lijkt te ondersteunen met argumentatie op basis van waarderingsregels (niet in het gedicht zelf althans, wel via de Bijbelplaatsen).

Argumentatie op basis van gedragsregels gebruikt ze daarentegen wel: het gebieden van bepaald gedrag wordt gerechtvaardigd door te wijzen op het bestaan van situaties die dat gedrag vereisen. Ook hebben we gezien dat Bijns in dit gedicht redeneert op basis van pragmatische argumentatie; ze bepleit de wenselijkheid van bepaalde daden op grond van de mogelijke gevolgen van die actie en die van de te overwegen alternatieve daad.

Over het gebruik van ongebonden argumentatievormen kunnen we zeggen dat autoriteitsargumentatie één maal in het gedicht zelf wordt ingezet – met Johannes als autoriteit – en dat de lezer verder zelf uit de Bijbelplaatsen moet afleiden welke autoriteit Bijns’ gebod onderschrijft. Ook gebruikt Bijns specifieke gevallen om een standpunt te verdedigen. Maar: de grens tussen analogie-argumentatie en voorbeeld-argumentatie kunnen we in het gedicht soms moeilijk trekken, omdat het niet duidelijk is of een standpunt generaliserend bedoeld is of is gericht op de specifieke lezer. Daarnaast valt er soms over te discussiëren of er met het aanhalen van een specifiek geval nog wel geargumenteed wordt (en niet geïllustreerd).

Mocht blijken dat Bijns in andere refreinen net zo weinig beroep doet op argumentatie op basis van regelmaat en argumentatie op basis van waarderingsregels, dan zou er eventueel een verband gelegd kunnen worden tussen de gebruikte argumentatieschema’s en bestaande oordelen over Bijns’ betogen. Het is immers denkbaar dat iemand die wetten van oorzaak en gevolg in het argumenteren uit de weg gaat en bovendien waardeoordelen niet verder rechtvaardigt aan de hand van karakteristieken van het beoordeelde object, eerder wordt geassocieerd met emotionaliteit dan met rationaliteit. In de literatuur vinden we bovendien aanwijzingen dat verschillende soorten evidentie ook verschillend beoordeeld worden. Zo liet Hornikx (2008) recentelijk zien dat men uiteenlopende verwachtingen had over de overtuigingskracht van vier evidentietypen: de respondenten in zijn onderzoek verwachtten dat statistische evidentie het meest overtuigende evidentietype voor andere mensen zou zijn, gevolgd door expertevidentie, causale evidentie en ten slotte anekdotische evidentie. Ook al ging het Hornikx (2008) om de overtuigingskracht en niet om de attitude ten aanzien van de afzender van de argumentatie en zijn evidentietypen niet hetzelfde als argumentatieschema’s, toch suggereren de uitkomsten dat het soort bewijs dat je aanvoert om een standpunt aannemelijk te maken het oordeel van de toehoorder of lezer beïnvloedt. Het is dus niet uitgesloten dat onderzoekers die een oordeel hebben gevormd over Bijns’ refreinen (mede) beïnvloed zijn door de argumentatieschema’s die in die refreinen zijn gebruikt. Omdat de analyses van die onderzoekers niet specifiek op argumentatieschema’s gericht waren, kan mogelijk sprake zijn geweest van onbewuste beïnvloeding.

6 Algemene conclusie, discussie en suggesties voor vervolgonderzoek

Aan de hand van een analyse van de argumentatie in het gedicht ‘Die bi serpente gaet crijcht vanden venijne’ hebben we inzicht gekregen in de manier waarop Anna Bijns haar betoog heeft gestructureerd. Daarbij hebben we onderscheid gemaakt tussen het gehele bouwwerk van argumenten (externe ordening) en de gebruikte argumentatieschema’s (interne ordening).

Met betrekking tot de externe ordening van argumenten kunnen we concluderen dat er over het algemeen meervoudige en onderschikkende argumentatie is gebruikt. Of het nu een bewuste keuze was of niet om nevenschikkende argumentatie te vermijden, is maar de vraag; het zou in ieder geval de kans op overtuiging bij het lezerspubliek wel eens vergroot kunnen hebben.

Een analyse van de interne ordening werpt licht op het gebruik van de verschillende argumentatieschema's. We kunnen vaststellen dat argumentatie op basis van regelmaat en argumentatie op basis van waarderingsregels niet Bijns' favoriete argumentatieschema's zijn in dit refrein. Van de volgende argumentatieschema's maakt zij meer gebruik: argumentatie op basis van gedragsregels, pragmatische argumentatie en de 'ongebonden' argumentatievormen autoriteitsargumentatie, voorbeeldargumentatie en argumentatie op basis van analogie.

We hebben bovendien geopperd dat er een verband zou kunnen bestaan tussen de door Bijns gekozen argumentatiestructuur en argumentatieschema's enerzijds en het heersende beeld van Bijns' betogen ('onlogisch en emotioneel') anderzijds. Voorzichtigheid bij dergelijke suggesties is geboden: we hebben in dit onderzoek de argumentatie in een enkel refrein geanalyseerd. Mochten we een uitspraak willen doen over de manier waarop Bijns haar betogen in het algemeen structureert, dan zouden we uiteraard meer betogend werk moeten analyseren. Kwantitatieve gegevens, zoals de precieze frequentie waarmee bepaalde argumentatieschema's voorkomen, zouden daarbij niet mogen ontbreken.

Een volgende stap in het onderzoek zou kunnen zijn om de kwaliteit van Bijns' argumentatie te beoordelen. Ook daarvoor biedt de moderne argumentatietheorie aanknopingspunten; er zijn normen ontwikkeld aan de hand waarvan de verschillende argumenttypen beoordeeld zouden moeten worden. We zouden het onderzoek naar het werk van Bijns dus ook een normatieve wending kunnen geven en een uitspraak kunnen doen over de redelijkheid van haar argumentatie.

Een interessante mogelijkheid tot vervolgonderzoek ligt ook in het onderzoek naar de marginalia. Onze analyse liet voor dit refrein zien dat de verwijzingen naar de Bijbelplaatsen argumentatieve functies kunnen hebben. Het is niet ondenkbaar dat de Bijbelplaatsen systematisch op specifieke plaatsen in het betoog zijn ingezet, namelijk daar waar bepaalde argumenten in het gedicht zelf impliciet blijven, of daar waar het gedicht helemaal niet in argumentatie voorziet. Door wie de marginalia dan strategisch geplaatst zijn, blijft echter vooralsnog onduidelijk. De aanwijzingen dat Bijns het zelf deed, zijn uiterst vaag, zodat ook een andere persoon (bijvoorbeeld de drukker) hiervoor ter discussie staat. Vanuit het oogpunt van de lezer echter speelt de vraag naar de identiteit van de toevoegende instantie geen rol, omdat hij alleen het product als geheel ziet en het voor hem als argumentatieve eenheid functioneert. En dat moet ook de bedoeling zijn geweest van degene die de marginalia toevoegde, zij het Bijns of iemand anders. Uitgaande van de visie van de lezer zou een onderzoek dat meer gericht is op het functioneren van Bijbelplaatsen in het betoog een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan de receptie en verwerking van Bijbelteksten in de literaire werken van de late middeleeuwen.

In elk geval hebben we willen laten zien dat de moderne argumentatietheorie hulpmiddelen biedt waarmee we de argumentatie in middeleeuwse betogen kunnen analyseren. Wanneer letterkundigen en taalbeheersers ook voor de middel-

eeuwse literatuur interdisciplinair samenwerken, zal het argumentatieve aspect van deze literatuur de aandacht krijgen die het verdient.

Bibliografie

- Aercke 1987 – Aercke, K., 'Germanic Sappho. Anna Bijns'. In: K.M. Wilson (ed.), *Women Writers of the Renaissance and the Reformation*. Athens, London 1987, p. 365-397.
- Bijbel 1528 – *Den Bibel. Tgebeele Oude ende Nieuwe Testament [...]*. Antwerpen 1528. Nijmegen, UB, P. Inc 191.
- Briscoe 1992 – Briscoe, M., 'Artes praedicandi'. In: *Cahiers de civilisation médiévale, xe-xiii siècles* 31, 1992.
- Van Bruaene 2004 – Bruaene, A.-L. van, *Repertorium van rederijerskamers in de Zuidelijke Nederlanden en Luik 1400-1650*. DBNL 2004. Geraadpleegd op 5 februari 2008 via: http://www.dbnl.nl/tekst/brua002repeo1_01/index.htm (versie 27 februari 2006).
- Buitendijk 1952 – Buitendijk, W.J.C., *Het calvinisme in de spiegel van de Zuidnederlandse literatuur der Contra-Reformatie*. Batavia 1952. Geraadpleegd via http://www.dbnl.nl/tekst/buit-001calvo1_01/index.htm op 2 april 2008 (versie 18 september 2007).
- Caplan 1934 – Caplan, H., *Mediaeval artes praedicandi: a hand-list*, New York 1934. Supplement in 1936.
- Charland 1936 – Charland, T.M., *Artes praedicandi. Contribution à l'histoire de la rhétorique au Moyen Âge*. Paris 1936.
- Garssen 2001 – Garssen, B.J., 'Argument schemes'. In: F.H. van Eemeren (ed.), *Crucial Concepts in Argumentation Theory*. Amsterdam 2001, p. 81-99.
- Haye 1999 – Haye, T., *Oratio. Mittelalterliche Redekunst in lateinischer Sprache*. London, Boston, Köln 1999.
- Hornikx 2008 – Hornikx, J., 'Comparing the Actual and Expected Persuasiveness of Evidence Types: How Good are Lay People at Selecting Persuasive Evidence?' In: *Argumentation* 22, 2008, p. 555-569.
- Van Eemeren en Grootendorst 2004 – Van Eemeren, F.H., en Grootendorst, R., *A Systematic Theory of Argumentation: The Pragma-Dialectical Approach*. Cambridge 2004.
- Van Eemeren, Grootendorst en Snoeck Henkemans 1996 – Van Eemeren, F.H., Grootendorst, R., en Snoeck Henkemans, A.F., *Fundamentals of Argumentation Theory. A Handbook of Historical Backgrounds and Contemporary Developments*. Mahway (New Jersey) 1996.
- Van Eemeren en Snoeck Henkemans 2006 – Van Eemeren, F.H., en Snoeck Henkemans, A.F., *Argumentatie. Inleiding in het identificeren van meningverschillen en het analyseren, beoordelen en houden van betogen*. Groningen 2006.
- Jagt 1972 – Jagt, B.B., 'Antwerps nachtegaal en muurbloem'. In: *Soma* 23, 1972, p. 44-48.
- Jonckbloet 1889 – Jonckbloet, W.J.A., *Geschiedenis der Nederlandsche letterkunde. Deel 2: de Middeleeuwen* (2). 4^e dr. Groningen 1889.
- Julius 1966 – Julius, P., 'Anna Bijns en Bonaventura'. In: *De Nieuwe taalgids* 59, 1966, p. 396-401.
- Kesler en Oosterman 2007 – Kesler, J., en Oosterman, J. (ed.), *Schoon ende suverlijc boecxken inhoudende veel constige refereinen (Refereinen 1528)*. DBNL 2007. Geraadpleegd op 28-04-2008 via http://www.dbnl.nl/tekst/bijn003refeo1_01/index.htm (versie 26 juni 2007).
- Leeman en Braet 1987 – Leeman, A.D., en Braet, A.C., *Klassieke retorica. Haar inhoud, functie en betekenis*. Groningen 1987.
- Van Leuvensteijn 2004 – Leuvensteijn, A. van, 'De leugen regeert. Vlysses' argumentatiestrategie en Polyxena's offerdood in Costers tragedie'. In: *TNTL* 120, 2004, p. 155-169.
- Van Leuvensteijn 2005 – Leuvensteijn, A. van, 'Een man, een man, een woord een moord? De Jefta uit Richteren bij De Koning en Vondel'. In: *Voortgang. Jaarboek voor de Neerlandistiek*, 23, 2005, p. 107-128.
- Lyna en Van Eeghem [1929-1930] – Lyna, F., en Van Eeghem, W. (ed.), *Jan van Stijvoorts Refereinenbundel anno 1524*. Antwerpen [1929-1930].
- Moser 2001 – Moser, N., *De strijd voor rhetorica. Poëtica en positie van rederijers in Vlaanderen, Brabant, Zeeland en Holland tussen 1450 en 1620*. Amsterdam 2001.

- Murphy 1974 – Murphy, J.J., *Rhetoric in the Middle Ages. A History of Rhetorical Theory from Saint Augustine to the Renaissance*. Berkeley, Los Angeles, London 1974.
- Nauta 2001 – Nauta, L., ‘Retorica in de middeleeuwen’. In: *Lampas. Tijdschrift voor Nederlandse classici* 34, 2001, p. 335-350. Geraadpleegd op 08-2-2008 via <http://www.rug.nl/staff/l.w.nauta/retorica-lampas.PDF?as=pdf>.
- Oosterman en Ramakers 2001 – Oosterman, J.B., en Ramakers, B.A.M. (ed.), *Kamers, kunst en competitie. Teksten en documenten uit de rederijkerstijd*. Amsterdam 2001.
- Pleij 2007 – Pleij, H., *Het geveleugelde woord. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1400-1650*. Amsterdam 2007.
- Porteman 1968 – Porteman, K., ‘Van poëten en predikanten. Beschouwingen over het belang van de *Artes Praedicandi* voor het onderzoek van de Middelnederlandse literatuur’. In: N. de Paepe en L. Roose, (red.), *Liber alumnorum prof. dr. E. Rombauts*. Leuven 1968. (Universiteit te Leuven, Werken op het gebied van de geschiedenis en de filologie, 5de reeks, deel 5.)
- Porteman 1997 – Porteman, K., ‘Anna Bijns (Antwerpen, 1493-Antwerpen, 1575). De ster van de rederijkers’. In: R. Schenkeveld-van der Dussen e.a. (red.), *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850: van Anna Bijns tot Elise van Calcar*. Amsterdam 1997, p. 107-117.
- Ramakers 2003 – Ramakers, B. (ed.), *Conformisten en rebellen. Rederijkerscultuur in de Nederlanden (1400-1650)*. Amsterdam 2003.
- Ricco 2007 – Ricco, R.B., ‘The Influence of Argument Structure on Judgements of Argument Strength, Function and Adequacy’. In: *The Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 61, 2007, p. 641-664.
- Roose 1963 – Roose, L., *Anna Bijns. Een rederijkster uit de hervormingstijd*. Gent 1963.
- Schellens 1985 – Schellens, P.J., *Redelijke argumenten*. Dordrecht 1985.
- Schellens en Verhoeven 1994 – Schellens, P.J., en Verhoeven, G., *Argument en tegenargument: Een inleiding in de analyse en beoordeling van betogende teksten*. Groningen 1994.
- De Schutter 1992 – Schutter, F. de, Het verhaal van de Nederlandse literatuur. Middeleeuwen; Renaissance-Barok. Kapellen, Amsterdam 1992. Bd. 1.
- Siegenbeek 1826 – Siegenbeek, M., *Beknopte geschiedenis der Nederlandsche letterkunde*. Haarlem 1826.
- Spies 1999 – Spies, M., *Rhetoric, Rhetoricians and Poets. Studies in Renaissance Poetry and Poetics*. Amsterdam 1999.
- Toulmin 1958 – Toulmin, S.E. (1958), *The Uses of Argument*. Cambridge 1958.
- Verhoeven en Schellens 2008 – Verhoeven, G., en Schellens, P.J., ‘Argumentatieanalyse’. In: P.J. Schellens en M. Steehouder (red.), *Tekstanalyse. Methoden en toepassingen*. Assen 2008.
- Wackers 2000 – Wackers, P., ‘Een wereldbeeld in één zin’. In: Besamusca, B., e.a. (ed.), *Hoort wonder! Opstellen voor W.P. Gerritsen bij zijn emeritaat*. Hilversum 2000, p. 177-182.
- Willems 1920 – Willems, L., ‘Het Bonaventura-raadsel in het leven van Anna Bijns’. In: *VMKA Letterkunde* 1920, p. 415-444.
- Witsen Geysbeek 1821 – Witsen Geysbeek, P.G., *Biographisch anthologisch en critisch Woordenboek der Nederduitsche dichters*. Amsterdam 1821. Deel 1: ABE-BYN.
- Zieleman 1978 – Zieleman, G.C., *Middelnederlandse epistel- en evangeliereken*. Leiden 1978.

Adressen van de auteurs

Judith Keßler
 Radboud Universiteit Nijmegen
 Afdeling Duits
 Postbus 9103
 6500 HD Nijmegen
 j.kessler@let.ru.nl

Ester Šorm
 Vrije Universiteit Amsterdam
 Afdeling Taal en Communicatie
 De Boelelaan 1105
 1081 HV Amsterdam
 e.sorm@let.vu.nl

Bijlage A Die bi serpente gaet crijcht vanden venijne

Refereyn.

MI wondert / hoe tvolc dus abuseren / mach
 En hoe alle quaet / dus regneren / mach
 De menschen en leven / niet so si souwen
 In liefden in trouwen
 Kercken en clusen / diemen voortijts fonderen / sach
 Werden nu onteert so elc speculeren mach
 Tvolc soect nieu wegen / en laten den ouwen
 Beyde mans en vrouwen
 Hoe mach devotie / aldus vercouwen
 Certeyn ic sou houwen / het doeget verleyden
 Der valscher propheten / die dit spel al brouwen
 Elc wilse scouwen / rasch sonder beyden
 Hout u aen dat douders hier voortijts seyden
 Acht niet haer vleyden / trect niet een lijne
 Wilt uut middel / van Babylonien scheyden
 Oft ghi sullet bescreyden / ten lesten fijne
 Die bi serpente gaet crijcht vanden venijne

Roma xvi

Hiere li

Een serpent sal altijt sinen aert baren
 En met sinen venijne ongespaert / naren
 Alle de ghene diet sal gheraken
 Venijn moeten smaken
 Dus die bi quaet geselschap onversaert paren
 Al waert datse in duechden so vermaert / waren
 Si sullen ooc argeren / haer duecht sal laken
 Hier om wilt waken
 Quaet geselschap is arch als gespuys van draken
 Om dese saken / liet Abraham dat sondich cot
 Van Caldeen / daerse god / den heere verstaken
 Afgoden gingen maken / en hebben god bespot
 Die met dwasen wilt verkeerren / dye wert ooc sot
 Gelijc een cleet vermot / bederft de heel scrijne
 En gelijc een ontsteken let / dander verrot
 So seggic int slot / en blive bi dmijne
 Die bi serpente gaet crijcht vanden venijne

Mat iii

Prover i

Psal xvii

Ozee xii

Pover xiii

Petrus die int geloove sterc als een mast / was
 Viel bi quaet geselschap hi die so vast was
 Wat wildi u dan op u stercheyt verlaten
 Arme crancke vaten
 Peinst hi die op Jesum / so wel gepast / was
 Heeft hem verlooquent / doen hi inden last / was
 Al sidi int geloove / sterc boven maten
 Ten sal u niet baten
 Ghi moet alle dwalende geselschap haten
 Die op ketters tractaten / haer tanden wetten

Mat xvi

Joan xix

Titum iii

Scoutse als verbannen / verdoempt / verwaten
 Op wegen op straten / die duecht beletten
 Wijfs connen nu geleerde mans omsetten
 Als sviants netten / met devoten scijne
 Vliedt de ketters / in maeltijden en in bancketten
 Al mocht dlichaem vetten / twert der sielen pijn
 Die bi serpente gaet / krijcht vanden venijne

ii Joan i

i Corin v

Ooc wert een mensce vanden menscen geeert / vry
 Metten genen daer hi dagelics verkeert / by
 En geen dinc ter werelt en is so lofsame
 Als goeden name
 Hoort Joannem spreken u wijsheyt vermeert / ghy
 Wilt de ketters niet groeten dus scrijft hi dus leert hi
 Op dat haer quaetheyt u ooc niet en prame
 Oft en beschame
 Sorcht meest voor u siele ooc voor u lichame
 Hi verliest goey fame / die den quaden behaecht
 Maer den quaden meslieven / is gode bequame
 Tes der sielen vrame / dus niet en claecht
 Al beclappen u quaey tongen / daer na niet en vraecht
 Dat vrolijk verdraecht / want god troost de sine
 Scout quaey menscen of ghi werter met geplaecht
 Weer weduwe oft maecht / monic oft bagijne
 Die bi serpente gaet / krijcht vanden venijne

Prover xxii

Episto ii

Prinche

Prince die van my / hertelijc / bemint / sijt
 Ic bidde u / dat ghi voort wijs ghesint sijt
 En laet u goede fame dus niet bevelecken
 Maer wilt ontdecken
 Dat ghi der kercken / onderdanich kint sijt
 Ic scrive tot u / als die mijn vrient sijt
 Op dat ick u tot vroomheden mochte verwecken
 Vanden quaden trecken
 Die de scriftuere connen lueren en reken
 Haer valsce becken / al de werelt becrayen
 Raect den teerpot niet / oft ghi sult u bepecken
 U siele beplecken / dus soude ic u raeyen
 Te scouwen dye valsce / leeringhe saeyen
 Want venijn si sprayen / in scijn van wijne
 Tsijn menscen die met allen winden waeyen
 Haren naet si naeyen / met dobbelen twine
 Di bi serpente gaet / krijcht vanden venijne

Eccle xli

Eccle xiii

Hebr xiii

Ephe iii

Bijlage B Schematische weergave van de argumentatiestructuur (gebaseerd op Van Eemeren en Snoeck Henkemans, 2006)

De argumentatiestructuur van een betoog kan schematisch worden weergegeven. Om de verschillende argumentatievormen aan te duiden, kan een speciaal notatiesysteem worden gebruikt. Met getallen, letters, pijlen en lijnen worden verschillende argumentatievormen aangeduid en de onderlinge verbanden inzichtelijk gemaakt.

Aan het hoofdstandpunt van een betoog wordt het getal 1 toegekend. Enkelvoudige argumentatie die dat standpunt ondersteunt, krijgt dan het getal 1.1. Ook wordt er een pijl getrokken van het argument naar het standpunt.

Soms is de enkelvoudige argumentatie incompleet en is er een argument verzwegen. Zo'n verzwegen argument kun je echter wel weergeven een schema. Je geeft het dan hetzelfde nummer als het expliciete argument, maar je voegt er een apostrof aan toe en zet het tussen haakjes. Dus je noteert een 1.1 voor het expliciete argument en een (1.1') voor het verzwegen argument. Tussen beide argumenten trek je een horizontale streep. Van het expliciete argument trek je bovendien een pijl naar het standpunt.

Is er sprake van meervoudige argumentatie, dan wordt dat aangegeven door achter het getal van het verdedigde standpunt, een .1, .2, .3 etc. te zetten. Dus wanneer de meervoudige argumentatie betrekking heeft op het hoofdstandpunt met getal 1, dan wordt genoteerd: 1.1, 1.2, 1.3 enzovoorts. Daarbij loopt van ieder afzonderlijk argument een pijl naar het standpunt.

Een nevenschikking kan worden aangegeven door a, b, c etc. toe te voegen aan de getallen. Als de nevenschikkende argumentatie ter verdediging dient van het een standpunt met getal 1, dan wordt genoteerd: 1.1a, 1.1b, 1.1c, enzovoorts. De argumenten worden met elkaar verbonden door zowel een accolade als een horizontale streep. Vanuit de accolade gaat er een pijl naar het standpunt.

Is er sprake van onderschikkende argumentatie, dan kan bij ieder 'niveau' een punt worden toegevoegd. Zo krijgt argumentatie ter ondersteuning van het standpunt 1.1, subargumentatie 1.1.1 en subsubargumentatie 1.1.1.1, enzovoorts. Ook in dit geval lopen er pijlen van de (sub)argumentaties naar de verdedigde (sub)standpunten.